

ВІДГУК

офіційного опонента

провідного наукового співробітника відділу економіки, менеджменту та трансферу інновацій в тваринництві Інституту тваринництва НААН, доктора економічних наук, професора **ОРЛА Володимира Миколайовича** на дисертацію **ШЕВЕЛЯ Олександра Олександровича** на тему:

«Регулювання ринку продукції аквакультури в умовах продовольчих викликів»,

подану до захисту у разову спеціалізовану вчену раду на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дисертаційного дослідження та її зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Продовольство завжди було значно більшим, ніж результат виробничої діяльності. Від здатності держави забезпечувати населення достатньою кількістю якісних і доступних харчових продуктів залежали економічна безпека суспільства, добробут населення та спроможність країни протистояти кризам. Сьогодні, коли традиційні продовольчі ланцюги дедалі частіше зазнають впливу воєнних конфліктів, порушення транспортування продукції, цінових коливань і трансформації світових ринків, питання продовольчої безпеки набуває нового економічного змісту. За таких обставин особливого значення набувають галузі, здатні формувати внутрішню пропозицію продовольства, створювати додаткові можливості для диверсифікації виробництва й зменшення залежності національного ринку від зовнішніх поставок.

Однією з таких галузей є аквакультура. Її розвиток поступово змінює традиційне уявлення про джерела забезпечення населення рибною продукцією. Якщо природне рибальство обмежене запасами водних біоресурсів і необхідністю їх відтворення, то аквакультура відкриває можливості керованого виробництва, розширення видового асортименту, прогнозування обсягів пропозиції та формування власної сировинної бази. Водночас специфіка біологічних циклів вирощування, залежність від водних ресурсів, потреба у спеціалізованому обладнанні, кормах, рибопосадковому матеріалі та значні виробничі ризики зумовлюють необхідність виваженого регуляторного впливу держави. Саме тому ринок продукції аквакультури доцільно розглядати не як відокремлений сегмент рибного господарства, а як важливу складову аграрного сектору, тісно пов'язану із забезпеченням продовольчої безпеки держави.

Саме на вирішення цих завдань спрямовано дослідження здобувача, а обрана тема є своєчасною, актуальною, науково обґрунтованою та такою, що відповідає сучасним викликам соціально-економічного розвитку України.

Актуальність представленої роботи підтверджується також тим, що вона виконувалася у відповідності з основними напрямками наукових досліджень Національного університету біоресурсів і природокористування України за темами: «Прикладна розробка новітнього організаційно-економічного механізму регулювання сталого рибальства і аквакультури через розвиток сільських територій» (номер державної реєстрації 0120U102110) (довідка № 79 від 31.07.2025 р.), «Наукове обґрунтування агротехнологічних рішень регулювання розвитку циркулярної та блакитної економіки в сільському і рибному господарстві для реабілітації військовослужбовців і повоєнної відбудови України» (номер державної реєстрації 0125U001973) (довідка № 150 від 25.03.2026 р.), «Прикладні рішення регулювання розвитку сільського та рибного господарства в умовах надзвичайних викликів для національної безпеки України» (номер державної реєстрації 0122U001643).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Обґрунтованість наукових положень підтверджується проведенням автором аналізом наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, логікою й чітко поставленими завданнями, опрацюванням значної кількості статистичних, аналітичних і нормативно-правових матеріалів з питань регулювання ринку продукції аквакультури в умовах продовольчих викликів.

Оцінюючи зміст дисертації, доцільно відмітити, що одержані в процесі дослідження наукові результати є обґрунтованими, а їх наукова новизна достовірна відповідно до представлених у роботі доказів, створених за допомогою системного, структурного й діалектичного методів, логічного, економіко-математичного, порівняльного, статистичного, факторного, наукового абстрагування, синтезу та прийомів комплексних досліджень.

Дисертація, виконана О. О. Шевелем, є завершеним науковим дослідженням, у якому представлено авторський підхід до розроблення теоретичних і методичних засад, спрямованих на удосконалення теоретичних підходів до регулювання ринку продукції аквакультури та систематизації наукових напрацювань з огляду на загострення проблем продовольчого забезпечення, обґрунтовано методичні засади формування системи індикаторів регулювання ринку продукції аквакультури з урахуванням економічних наслідків для галузі. Сформульовані в дисертації наукові положення, висновки та пропозиції належать особисто автору.

Робота насичена статистичним матеріалом, що значно полегшує сприйняття аналітичних досліджень і висновків. Таблиці та рисунки легко сприймаються, не перевантажені умовними позначеннями. Висновки, наведені в дисертації, відображають глибину досліджуваної проблеми, логічно побудовані та мають аналітичне підґрунтя. У цілому структура, зміст дисертації свідчать про комплексний характер проведеного здобувачем дослідження.

Реалізація пропозицій дисертанта сприятиме створенню методичного інструментарію з метою реалізації концепції імпортозаміщення на основі практичного використання економічного методу регулювання для розвитку внутрішнього ринку продукції аквакультури.

Матеріали дисертації були предметом розгляду і дискусій на науково-практичних конференціях і семінарах, у тому числі й міжнародних.

Достовірність, наукова новизна і практичне значення результатів дослідження. Ознайомлення з дисертацією О. О. Шевеля дає всі підстави стверджувати про достовірність та обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, що в ній містяться. Зміст дисертації охоплює основні аспекти теми. Отримані результати підтверджуються широким використанням публікацій вітчизняних і зарубіжних авторів за темою дослідження, аналізом нормативно-правової бази та статистичних даних.

У процесі проведення дисертаційного дослідження використано законодавчі і нормативні акти України, офіційні статистичні матеріали, результати незалежних економічних досліджень, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з відповідної тематики, матеріали міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференцій, семінарів, результати власних досліджень автора. Результати дисертації відповідають визначеній меті. Характеризуючи роботу О. О. Шевеля слід зазначити, що основні її наукові положення викладено переконливо і логічно, висновки та рекомендації ґрунтуються на результатах власних досліджень здобувача. Достовірність практичних розробок автора підтверджується відповідними довідками. Враховуючи це, зроблено висновок, що одержані результати дослідження є достовірними.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні й розробленні методичних, теоретичних положень та практичних рекомендацій, які в сукупності вирішують важливе наукове завдання з обґрунтування та розроблення прикладних засад щодо регулювання ринку продукції аквакультури в умовах продовольчих викликів із урахуванням пріоритетів повоєнної відбудови країни, зокрема:

удосконалено:

- теоретичне обґрунтування місця та значення ринку продукції аквакультури в агропродовольчій системі держави, яке, на відміну від усталених наукових підходів, ґрунтується на врахуванні багатофункціонального характеру галузі та її внеску в забезпечення продовольчої безпеки, зменшення залежності внутрішнього ринку від імпорту, посилення економічної безпеки держави й формування організаційно-економічних передумов повоєнного відновлення. Запропонований підхід дав змогу поглибити теоретико-методичні положення щодо формування сучасної моделі регулювання ринку продукції аквакультури;

- рекомендації щодо визначення закономірностей регулювання ринку продукції аквакультури на основі комплексного аналізу товарних потоків імпорту за групами УКТ ЗЕД 0302 «Риба свіжа або охолоджена», 0303 «Риба морожена», 0304 «Філе рибне та інше м'ясо риби» та 0305 «Риба сушена, солена або копчена» у поєднанні з порівняльною оцінкою митної вартості імпортованої та вітчизняної продукції. Застосування запропонованого підходу дало змогу визначити економічно обґрунтовані напрями імпортозаміщення, виокремити сегменти ринку з наявним потенціалом конкурентних переваг вітчизняних виробників та сформувані наукове підґрунтя для удосконалення регулювання внутрішнього ринку продукції аквакультури;

набули подальшого розвитку:

- методичний підхід до регулювання розвитку ринку продукції аквакультури, відмінність якого полягає в інтегрованому врахуванні індикаторів продовольчої безпеки, рівня залежності внутрішнього ринку від імпорту та параметрів інклюзивного розвитку, що забезпечує можливість оцінки економічних результатів функціонування галузевого ринку, виявлення чинників, які визначають його розвиток, обґрунтування рішень відповідно до пріоритетів аграрної політики;

- науковий підхід до адаптації міжнародного досвіду регулювання ринку продукції аквакультури, що базується на порівняльному дослідженні моделей державної підтримки Норвегії, Канади, Японії та Чилі з урахуванням особливостей інституційного середовища, інструментів фінансового стимулювання, інноваційного забезпечення й екологічних вимог. На відміну від діючих зарубіжних практик, запропонований підхід передбачає їх узгодження з національними умовами функціонування галузі, що дало змогу обґрунтувати пріоритети впровадження перспективних інструментів регулювання у вітчизняну практику в контексті європейської інтеграції та повоєнного відновлення України.

Практичне значення й впровадження результатів дослідження полягає в розробленні концептуальних підходів, в умовах продовольчих викликів, до формування конкурентоспроможності аквакультури України.

Основні положення, рекомендації та висновки дисертаційного дослідження було використано в роботі: Інституту тваринництва Національної академії аграрних наук України, де на практиці використовуються надані пропозиції щодо надання державної дотації для відшкодування суб'єктам аквакультури вирощеного або закупленого рибопосадкового матеріалу до 30 % та відшкодування закупленого рибогосподарського обладнання, зокрема технологічного, інкубаційного, рибопереробного та логістичного до 50 % (довідка

№ 409-01/а від 16.12.2024 р.); Державної установи «Методично-технологічний центр з аквакультури» Державного агентства України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм (довідка № 02-08/145 від 28.05.2025 р.); Асоціації «Укррибспілка» (довідка № 29 від 24.04.2026 р.).

Теоретичні положення, а також практичні результати дисертації впроваджено в навчальний процес Національного університету біоресурсів і природокористування України, зокрема, у навчальні програми дисциплін: «Кон'юнктура світових аграрних ринків», «Глобальні товарні ринки та конкуренція», «Ціноутворення на світових аграрних ринках», «Економіка зарубіжних країн», «Інфраструктура аграрного ринку та агротрейдери» для ОС «Магістр», ОПП «Міжнародна економіка», навчальних дисциплін: «Економіка міжнародних аграрних ринків» «Стратегії та регіоналізація аграрного бізнесу», «Міжнародні біржові ринки», «Платіжні та мерчант системи у міжнародному бізнесі», «Ціноутворення на міжнародних товарних ринках» (акт від 26.06.2025 р.) для ОС «Магістр», ОПП «Водні біоресурси та аквакультура», навчальної дисципліни: «Економіка рибогосподарської галузі та менеджмент у рибництві», для ОС «Бакалавр», навчальної дисципліни «Економіка рибогосподарських підприємств» (акт від 18.07.2025 р.).

Основний зміст роботи. Зміст дисертації О. О. Шевеля відповідає меті та завданням дослідження. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Зміст роботи викладено стисло, логічно, аргументовано. У вступі дисертації (с. 24–35) обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, об'єкт, предмет і методи дослідження, завдання, сформульовано практичне і теоретичне значення основних положень дисертації, її наукову новизну та апробацію.

Перший розділ дисертації присвячено поглибленому аналізу наукової літератури, теоретичних і методичних підходів до регулювання аграрного ринку в умовах загроз продовольчій безпеці. Послідовно і детально проаналізовано еволюцію теоретичних поглядів на регулювання ринку та роль держави в даних економічних процесах. Розглянуто положення класичної, кейнсіанської, неокласичної, інституціональної та неоінституціональної теорій, а також визначено їх значення для регулювання аграрного ринку й ринку продукції аквакультури. Автор переконливо показує перехід від уявлень про домінування саморегулювання до необхідності поєднання конкурентних механізмів із державним і правовим впливом. Обґрунтовано те, що сучасне регулювання має спиратися не на одну економічну концепцію, а на поєднання різних теоретичних підходів (с. 36–48).

Аналіз методичних підходів до формування ринку продукції аквакультури як складової аграрного сектору, здійснений автором, підтвердив необхідність враховувати у цьому контексті систему економічних відносин між виробниками, постачальниками ресурсів, споживачами торговельними структурами, переробними підприємствами. Виокремлено специфічні ознаки галузі: залежність від водних ресурсів і природних умов, біологічні цикли вирощування, необхідність спеціалізованого технологічного та ветеринарного забезпечення, а також значний вплив зовнішньоекономічних чинників. Окремо систематизовано основні напрями регуляторного впливу: нормативно-правовий, економічний, адміністративний, екологічний, зовнішньоекономічний і соціальний (с. 49–62).

У рамках дослідження автором визначено механізми регулювання розвитку ринку з урахуванням економічних наслідків для галузі. Запропоновано оцінювати результативність регулювання через показники продовольчої безпеки, імпортозалежності та інклюзивності. У роботі обґрунтовано доцільність використання граничного рівня імпортозалежності 30 % та індексу інклюзивності розвитку ринку продукції аквакультури, розрахованого на рівні

62,5 %. Це дозволило автору перейти від загальнотеоретичних положень до кількісного обґрунтування регуляторних рішень (с. 63–69).

У другому розділі автор переконливо доводить, що безпосередньо запровадження воєнного стану в Україні змінило умови функціонування галузевого ринку та чинників його розвитку. У роботі досліджено ринкову кон'юнктуру, динаміку виробництва та реалізації риби, видову структуру пропозиції, кількість суб'єктів господарювання й рівень статистичної звітності. Автор встановлює, що за зниження обсягів виробництва товарної продукції аквакультури до 16,1 тис. тонн реалізація товарної риби зросла до 10 773,3 тонн, а її вартість – до 765,9 млн грн. Водночас охоплення звітністю лише 58,25 % суб'єктів господарювання обґрунтовано визначено як істотне обмеження для якісного інформаційного забезпечення державного регулювання (с. 72–106). Автором основну увагу приділено імпортозалежності внутрішнього ринку та можливостям імпортозаміщення. Автор аналізує товарну і видову структуру імпорту та показує істотне переважання зовнішньої пропозиції над внутрішнім виробництвом. Зокрема, у 2024 р. імпорт шести основних видів риб у перерахунку на живу масу становив 239,8 тис. тонн, а разом із лососевими – 290,0 тис. тонн, що у 6,5 раза перевищувало сукупний обсяг внутрішнього виробництва продукції рибальства та аквакультури (с. 107–136). Науково обґрунтованим є висновок автора про те, що імпортозаміщення доцільно орієнтувати не на повне витіснення океанічних видів риби, а на розвиток тих напрямів аквакультури, які мають реальні природні та виробничі передумови в Україні, насамперед, форелівництва, вирощування кларієвого сома та продукції з вищою доданою вартістю. Узагальнено міжнародний досвід регулювання ринку продукції аквакультури на прикладі Норвегії, Канади, Японії та Чилі. Автор акцентує увагу на поєднанні стратегічного планування, фінансової підтримки, цифровізації, інновацій та екологічного контролю. На цій основі визначено напрями адаптації зарубіжного досвіду до українських умов із урахуванням європейської інтеграції та потреб повоєнного відновлення (с. 137–145).

У третьому розділі дисертації розроблено комплекс практичних заходів, спрямованих на подальший розвиток напрямів вдосконалення регулювання ринку продукції аквакультури для повоєнної відбудови. Автором запропоновано методичний інструментарій до формування напрямів регулювання ринку продукції аквакультури в умовах посилення проблем продовольчого забезпечення. Досліджено виробничо-технологічні обмеження діяльності підприємств аквакультури. На основі опитування суб'єктів господарювання встановлено високий рівень потреби у модернізації: 80,6 % респондентів потребують оновлення виробничого обладнання, 81,5 % – аераційного, 69,0 % – технічного оснащення кормових цехів, 67,9 % – обладнання для вилову риби, 75,0 % – засобів транспортування живої риби. Автор пов'язує технічне переоснащення господарств із підвищенням продуктивності праці, зниженням витрат та розвитком суміжного вітчизняного машинобудування (с. 148–165).

Сформовано інструменти регулювання ринку продукції аквакультури з орієнтацією на імпортозаміщення в Україні. Запропоновано державну підтримку виробників у розрахунку на 1 кг продукції: 117,6 грн для райдужної форелі та 51,6 грн для кларієвого сома. Водночас розроблено інформаційно-аналітичний путівник української рибної продукції, який акумулює відомості про видовий склад, виробничі технології, економічні параметри, виробників, потенціал імпортозаміщення та можливості державної підтримки. За розрахунками автора, реалізація запропонованих заходів може забезпечити збільшення виробництва рибної продукції на 25 % (с. 166–202).

З урахуванням наукових пропозицій до реалізації базових засад розробленого механізму надання державної підтримки на рибопосадковий матеріал і обладнання для розвитку ринку продукції аквакультури та подолання продовольчих викликів. Розроблено напрями вдосконалення державної підтримки на рибопосадковий матеріал і спеціалізоване обладнання. Вихідною базою для розрахунків стали наслідки воєнних дій, зокрема скорочення виробництва продукції аквакультури на 14 %, товарної риби – на 10 %, рибопосадкового матеріалу – на 52 %, виробничих площ і потужностей – на 11 %. Автором обґрунтовано часткову компенсацію до 30 % вартості рибопосадкового матеріалу та до 50 % вартості рибогосподарського обладнання. Загальна потреба у фінансуванні таких заходів визначена у розмірі 564 746,9 тис. грн за 2025–2027 рр., а прогнозований економічний ефект – 3 413 438,4 тис. грн. Окремою перевагою запропонованого підходу є диференціація державної допомоги для виробників, які працюють на прифронтових, деокупованих і постраждалих від бойових дій територіях (с. 203–215).

У висновках дисертації узагальнено одержані наукові результати та підтверджено їх відповідність поставленій меті й завданням (с. 218–222). Зміст дисертації характеризується послідовним переходом від теоретичного осмислення проблеми до її кількісної оцінки та практичного вирішення. Теоретичні положення першого розділу знаходять аналітичне підтвердження у другому, а результати проведених оцінок використані в третьому розділі для обґрунтування конкретних економічних інструментів регулювання. Така логіка забезпечує цілісність дослідження та дозволяє розглядати запропоновані автором рішення як науково обґрунтовані й практично орієнтовані.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертація та представлені наукові праці, де висвітлено основні наукові результати дисертаційного дослідження, не містять порушень академічної доброчесності, зокрема академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, а також фальсифікації. Дисертація оформлена узгоджено з нормативними вимогами та відповідними стандартами щодо дотримання системного викладення матеріалу. Дисертація написана державною мовою, їй притаманний як науковий, так і літературний стиль викладення матеріалу. Безпосередньо текстова частина дисертації переважно позбавлена граматичних і орфографічних помилок, технічних недоліків. Таким чином, базові положення, висновки, пропозиції та рекомендації дисертації в цілому характеризуються завершеністю, послідовністю і аргументованістю.

Повнота викладення основних результатів в опублікованих працях. Базові наукові положення та результати дисертації відображено в 22 наукових працях, з яких 5 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 8 методичних рекомендацій, 9 тез наукових доповідей. Таким чином, основні наукові положення, методичні розробки та результати, одержані у процесі дослідження, доповідалися й отримали схвальні відгуки на конференціях, семінарах різного рівня.

Дискусійні положення та зауваження. Оцінюючи в цілому позитивно дисертацію О. О. Шевеля, яка виконана на достатньо високому науковому рівні, слід висловити деякі зауваження, які відносяться до дискусійних питань та побажань:

1. У теоретичному розділі дисертації простежується значна увага до узагальнення наукових позицій інших дослідників з проблематики регулювання ринку продукції аквакультури та посилення ролі галузевих ринків у забезпеченні продовольчої безпеки держави, однак подекуди бракує їх поглибленої аналітичної інтерпретації та чіткого виокремлення авторської позиції щодо дискусійних аспектів досліджуваної проблеми.

2. У дисертації запропоновано комплексне застосування інструментів регулювання ринку продукції аквакультури, спрямованих на досягнення економічних, екологічних

і соціальних цілей його розвитку. Водночас доцільно було б чіткіше визначити послідовність та пріоритетність використання окремих інструментів залежно від стану ринку та етапів післявоєнного відновлення економіки України. Присутність даних досліджень у дисертації значно покращило б рівень обґрунтування наукових висновків щодо встановлення причинно-наслідкових зв'язків між інструментами регулювання, які б, на думку автора, мали б бути першочерговими на початковому етапі відновлення галузі.

3. Позитивно оцінюючи запропоновану систематизацію принципів регулювання ринку, варто зазначити, що дисертація могла б виграти від більш детального розкриття взаємозв'язку між сформульованими принципами та конкретними інструментами державної політики, які надалі використовуються у практичній частині дослідження.

4. Дисертаційне дослідження могло б набути більшої науково-практичної цінності, якби статистичні матеріали та аналітична інформація, наведені у другому розділі, зокрема на с. 80 та с. 87, були подані у табличному або графічному форматі. На нашу думку, така форма представлення даних сприяла б кращій візуалізації результатів аналізу та підвищила б її сприйняття.

5. Окремі положення щодо цифровізації та інформаційно-аналітичного путівника мають значний практичний потенціал, однак потребують більш детального опису механізму практичного впровадження та взаємодії з чинними державними інформаційними системами.

Вказані дискусійні положення та побажання відображають власну наукову позицію офіційного опонента і не знижують загальної позитивної оцінки роботи.

Загальний висновок. Дисертація Шевеля Олександра Олександровича на тему: «Регулювання ринку продукції аквакультури в умовах продовольчих викликів» є цілісною завершеною, самостійно виконаною науковою працею, яка має вагомий науковий новизну, значний науковий та практичний інтерес та вирішує важливе наукове завдання щодо обґрунтування та розроблення науково-прикладних підходів до розроблення комплексу заходів регулювання ринку продукції аквакультури та посилення ролі галузевих ринків у забезпеченні продовольчої безпеки держави із пріоритетом повоєнної відбудови України. Зважаючи на актуальність сформульованих і вирішених у дисертації завдань, отримані наукові висновки, теоретично обґрунтовані принципові положення, використані сучасні методи наукових досліджень та підтверджену практичну значущість можна стверджувати, що дисертація відповідає галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 051 «Економіка», вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її автор Шевель Олександр Олександрович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Офіційний опонент провідний науковий співробітник відділу економіки, менеджменту та трансферу інновацій в тваринництві Інституту тваринництва НААН, доктор економічних наук, професор Володимир ОРЕЛ